

DOI: 10.55666/folklor.1318835

1970 SONRASI SOVYET DÖNEMİ AZERBAYCAN ROMANINDA SOSYALİST REALİZM ELEŞTİRİSİ*

Cengiz EKEN**

Öz

Marksist estetik için toplumun aynası olan ve bu suretle de toplumsal değişim ve dönüşümün tespitinde önemli bir materyal haline gelen edebiyat; Sovyet rejiminin kontrolünde şekillenen sosyalist realizm akımıyla toplumu değiştirip, dönüştürmek hususunda araçsallaşmıştır. Sosyalist realizmi şekillendiren Sovyet rejimi, Stalin Dönemi'nden başlayarak neredeyse 1960'lara kadar başka bir edebi anlayışın yaşamasına imkân vermemiştir. Bu anlayış neticesi özellikle söz konusu zaman aralığında edebiyat tek tipleşmiş ve yazarlar rejimin tahkimine hizmet edecek, somut gerçeklikten uzak, propagandist yönü ağır basan eserler vermek zorunda kalmışlardır. Bu durum 1920 yılında Sovyet idaresine geçen Azerbaycan edebiyatını da derinden etkilemiştir. Sovyet idaresine geçilmesiyle öncelikle, rejim işe Zehmetkeş Edib ve Şairler İttifacı (1922), Edebiyat Cemiyeti (1925), Gızıl Galemler İttifacı (1926), Azerbaycan Proletar Yazıcıları Cemiyeti (1928) gibi oluşturduğu örgütler vasıtasıyla Azerbaycan edebiyatını denetim altına almakla başlamıştır. Böylece hâlihazırdaki yazarların bir kısmı yazmayı bırakmış, E. Hagverdili, Cefer Cabbarlı, Celil Memmedguluzade, Yusif Vezir Çemenzeminli, Abdulla Şaig gibi edebiyatçılar yeni döneme intibak sağlamaya çalışmış, Hüseyin Cavid gibi eski tarzlarını muhafaza etmeye çalışanlar da olmuştur. Ne yazık ki yeni döneme uyum sağlayamayan edebiyatçılar ortadan kaldırılmıştır.

Stalin'in ölümünden sonra edebiyat üzerindeki baskı azalmaya başlamış, 1980'lerde yazarlar özellikle "ölüm", "zulüm", "baskı", "sefalet", "rüşvet", "imtiyaz" gibi kelimelerin çağrışımı haline gelen Stalin Dönemi'ne ciddi eleştiriler getirmişlerdir. Özellikle 1917 Ekim Devrimi'yle birlikte başlangıçta Sovyet rejiminin denetiminde daha sonra tam anlamıyla kontrolünde şekillenen sosyalist realizm akımı aracılığıyla Azerbaycan edebiyatçıları üzerinde baskı oluşturulması yazarların üzerinde durduğu en önemli husus olmuştur. Çünkü bu dönemde yazarların bir kısmı yeni edebi anlayışa uyum sağlayamadığı için sürgün, ölüm gibi felaketlerle karşı karşıya kalmışlardır. Sosyalist realizm akımının dayattığı edebiyat anlayışının neden olduğu yıkımlar, *Ak Liman*, *Kıyamet Günü*, *Ak Deve*, *Ölüm Hükmü* adlı romanlarda yeni döneme intibak sağlayamayan yazarlar üzerinden verilmiştir. Bu vesileyle de insan gerçeğini yansıtmaktan ziyade toplumu sosyalizm hayaliyle avutmak amacıyla görevlendirilen roman, "olumlu tip" olarak sunulan, somut gerçeklikten uzak kahraman, toplum yaşantısından bihaber vaka, iyi olanın kazandığı mücadele üçgenine sıkışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyalist Realizm, Azerbaycan romanı, *Kıyamet Günü*, *Ak Deve*, *Ölüm Hükmü*.

* Bu çalışmada 1970 sonrası Türkiye Türkçesine çevrilen Sovyet Dönemi Azerbaycan romanları esas alınmıştır. Elçin Efendiyev, İsmail Şihli, Mevlüt Süleymanlı, Anar Rızaev, Yusuf Samedoğlu, Cengiz Hüseyinov adlı yazarların 1970-1991 yılları arasında yazdığı eserlerden Türkiye Türkçesine çevrilenler materyal olarak kullanılmış ancak konuyla ilgili malzeme ihtiva etmeyen romanlar metin içerisinde kullanılmamıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ekencengiz@gmail.com. ORCID: 0000-0001-5039-7622.

CRITICISM OF SOCIALIST REALISM IN POST-1970 SOVIET AZERBAIJAN NOVEL

Abstract

Literature, which was a mirror of society for Marxist aesthetics and thus became an important material in determining social change and transformation, became instrumentalized in changing and transforming society with the Socialist realism movement shaped under the control of the Soviet regime. The Soviet regime that shaped socialist realism did not allow for another literary understanding to exist from the Stalin era until almost the 1960s. As a result of this understanding, especially in the aforementioned period of time, literature became uniform and writers were forced to produce works that would serve the consolidation of the regime, far from concrete reality, and with a predominantly propagandist aspect. This situation deeply shook the Azerbaijani literature, which came under the Soviet administration in 1920. With the transition to Soviet rule, the regime initially aimed to control Azerbaijani literature through organizations such as Zehmetkeş Edib and Şairler İttifacı (1922), Edebiyyat Cemiyeti (1925), Gızıl Galemler İttifacı (1926), Azərbaycan Proletar Yazıçıları Cemiyeti (1928). As a result, some of the existing writers stopped writing, while others, such as E. Hagverdili, Cefer Cabbarlı, Celil Memmedguluzade, Yusif Vezir Çemenzeminli and Abdulla Şaig, attempted to adapt to the new period, and there were some, like Hüseyn Cavid, who tried to preserve their old styles. Unfortunately, writers who could not adapt to the new period were eliminated.

After Stalin's death, the pressure on literature began to decrease, and in the 1980s, writers brought serious criticisms of the Stalin era, which had become associated with words like "death," "oppression," "persecution," "misery," "bribery," and "privilege." Especially with the October Revolution of 1917, the most important issue that writers were concerned with was the pressure exerted on Azerbaijani writers through the Socialist Realism movement, which initially began under the control of the Soviet regime and later evolved into complete control. Because during this period, some writers were faced with disasters such as exile and death due to their inability to adapt to the new literary understanding. The devastation caused by the literary understanding imposed by the Socialist Realism movement was portrayed through writers who could not adapt to the new period in novels such as, *Ak Liman*, *Kıyamət Günü*, *Ak Deve*, *Ölüm Hükümü*. On this occasion, the novel, which was assigned the task of comforting society with the dream of socialism rather than reflecting human reality, became trapped within the triangle of presenting "positive characters," detached from concrete reality, ignorant of societal experiences, and depicting struggles where the good triumphs.

Keywords: Socialist Realism, Azerbaijani novel, *Kıyamət Günü*, *Ak Deve*, *Ölüm Hükümü*.

Giriş

Sosyalist realizm akımı, temelde Marksist estetiğe dayansa da edebî esere yaklaşımı farklılaşmıştır. Bilindiği gibi Karl Marks ve Friedrich Engels birkaç kitap eleştirisi dışında oluşturdukları tarih felsefesinin estetik anlayışını kuramsal bir çerçevede ifade etmemişlerdir. Bununla birlikte sanatın temelini “iş”te görmüşler ve bu nedenle sanat eserinin ortaya çıkışı gibi değişimini ve dönüşümünü de ekonomik ilişkilerdeki seyirle açıklamaya çalışmışlardır. Böylece sanat, kabaca ekonomik ilişkilerdeki ya da toplumdaki durumun veya değişimin tetkik edilebileceği bir nevi sosyolojik materyal hâline gelmiştir. Yani Plehanov’un ifade ettiği gibi “*Marksist(ler), şu ya da bu eserin ortaya çıkışının doğal nedenlerini açıklamakla yetin(miştir)*” (Oktay, 2000: 65). Bu nedenle Marksist estetiğe göre “somut gerçeklikten kopma”, “propagandist söylem”, her ne amaçla olursa olsun “güdümlü sanat anlayışı” kabul edilemez. Ne var ki sosyalist realizm akımını besleyen tek kaynak Marksizm değildir. Sosyalist realizmin “*estetik ve edebî kökeni klasik Rus edebiyatına*” (Tagızade, 2006: 9) dayanmaktadır. Bilindiği gibi devrin koşullarına göre 19. yüzyıl Rus edebiyatçıları, Aydınlanma Çağı’nın da etkisiyle topluma iyiyi, doğruyu göstermekle yetinmemiş; Çernişevski, Maksim Gorki gibi yazarlar vasıtasıyla insanların iyiye, doğruya nasıl ulaşacağını örnekleyen, telkin eden eserler vermişlerdir.

“Toplumsal eleştirinin en yetkin biçimi olan roman, Rusya’da, Avrupa romanının hiçbir zaman sahip olamadığı, etkinci, pedagojik ve peygamberlere özgü, gelecekte haber veren bir nitelik kazanır. Bu yolla Rus yazarları halklarının öğretmenleri ve peygamberleri olma durumunu korurlar. (...) Ruslar için 19. yüzyıl, aydınlanma çağıdır.” (Hausser, 1984: 329).

Bu durum 1917 Ekim Devrimi’nden sonra 19. yüzyıl Rus edebiyatında görülmeye başlayan propagandist söylemin daha net ifadelerle edebî eserlerde kendine yer bulmasına neden olmuştur. Toplumsal kurumları yavaş yavaş kontrol altına almaya başlayan Sovyet rejimi, Marksizm’in “*tarihî maddecilik açıklar ve bu sayede toplumun eninde sonunda sosyalizme ardından da komünizme varacağını önceden görmek mümkündür.*” (Moran, 2005: 43) tezinden hareketle öngörülebilir gelecek anlayışı oluşturmuştur. Yazarlara da eserlerini oluştururken “*olanı değil, olması gerekeni, olacağı biçimiyle ele alması gerektiği*” (Apaydın, 2022: 43) anlayışına uygun muhteva üretmeleri telkin edilmiştir. Böylece Sovyetler Birliği yönetimini elinde bulunduran Komünist Partiye yakınlığıyla bilinen Maksim Gorki, Lunaçarskiy, Jdanov gibi yazar ve eleştirmenler; sanatın toplum kesitleri üzerindeki tesirinin de bilinciyle, Marksist estetikten uzaklaşma pahasına; mutluluğun, refahın kaynağı olarak görülen Sosyalizm Çağı’nın başlayacağına toplumu inandıracak ve rejimi tahkim edecek sanat anlayışı yaratılmasına öncülük etmişlerdir. Bu sayede Sovyet rejimi kontrolünde gelişmeye başlayan sosyalist realizm akımı, 19. yüzyıl Rus romanından tevarüs eden bilinçli, iradi bir varlık olan ve bu yönleriyle de çoğunlukla somut gerçeklikten uzaklaşan “olumlu tip” olarak adlandırılan kahramanın önderliğinde ulaşılabilecek sosyalizmin ön gösterimini sergilemeye başlamışlardır. Neticede edebiyat, topluma neyi, nasıl yapması gerektiğini söyleyen propaganda aracı hâline gelmiştir. Marksizm için ekonomik ilişkilerin neticesi hâline gelen ve bu yönüyle de söz konusu ilişkileri anlamaya yarayacak olan edebiyat, Sovyet rejimi için ekonomik ilişkiler dahil tüm toplumsal kurumları değiştirmesi beklenen bir araca dönüşmüştür. Yani edebiyat, “*hem eleştirinin hem de yazın’ın açıklayıcı ve propagandacı bir işlev üstlenmesini*” (Oktay, 2000: 66) isteyen Lunaçarski gibi şahısların elinde “*proletaryanın zaferine ve gelişmesine yardımcı olan her şey iyidir, buna zarar veren her şey kötüdür.*” (Belge, 1989: 53) düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Bunun sonucunda sınırlarını Komünist Partinin çizdiği bir edebiyat anlayışı doğmuş, söz konusu sınırların dışına çıkan yazarların eserlerinin basılmadığı gibi kendilerinin de sürgün, ölüm gibi felaketlerle karşılaştıkları bir dönem başlamıştır. Bu dönemde tarihî şahsiyetlerin eserleri dahi Sovyet rejiminin ortaya koyduğu ilkelerle uyumlu olup olmamasına göre değerlendirilmiş, söz konusu ilkelerle uyumlu olduğu kanaati ortaya çıkan şahsiyetler muteber kabul edilmiştir. Ahmet Bozdoğan da "Samed Vurgun’un Bakış Açısıyla On Bir Türk Şairi" adlı makalesinde şairin önceki dönemlerde yaşamış ediplere bakışını ele alırken söz konusu anlayışa dikkat çekmiştir.

“Samed Vurgun bu şairlerin hemen hemen tamamına Sovyet rejiminin bakış açısıyla yaklaşmış; haklarında değer açısından bir hüküm verirken fikirlerinin Sovyet rejimiyle uyup uymamasını dikkate almıştır. Onun bu yaklaşım tarzı sadece XX. yüzyılda ve Azerbaycan coğrafyasında yaşamış şairler hakkındaki değerlendirmeleri için değil, tarihin her döneminde ve Türk dünyasının her coğrafyasında

yaşamış şairler hakkındaki değerlendirmeleri için geçerlidir.” (Bozdoğan, 2005: 93).

Şevket Rado'nun Sovyetler Birliği seyahatine dair anılarında Fuzulî'nin eseri basılırken devrin baskısı nedeniyle şairin rejimle uyumlu gösterilme çabasına işaret etmesi söz konusu devrin koşullarının anlaşılır hâle gelmesi açısından önemlidir.

“Sokakta, bir kütüphanede, Fuzulî'nin eski harflerle basılmış ve nasılsa bir kenarda kalmış ‘Leylâ ve Mecnun’ adlı kitabını bulup satın aldım. Bu, resimlendirilmiş, oldukça iyi basılmış bir ‘Leylâ ve Mecnun’du. İlk iş olarak ön sözünü okudum. Bu ön sözde muharrir Fuzulî'nin bir komünist olduğunu ispat etmeye çalışıyor, ‘Şiirlerinde Fuzulî yer yer iştirakçilerin fikirlerine tercüman olmaktadır.’ diyordu” (Rado, 1968: 69-70).

Şüphesiz dönemin baskısını, Sovyet rejimi tarafından işgal edilen Azerbaycan Türkleri derinden hissetmiştir. Bilindiği gibi 1918 yılında bağımsız devlet olarak tarih sahnesindeki yerini alan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, 1920 yılında Bolşevikler tarafından ortadan kaldırılmış, Azerbaycan, Sovyetlerin bir parçası hâline getirilmiştir. Hayatı dönüştürmeye başlayan siyasi anlayış, edebiyat üzerinde de tahakküm oluşturmuştur.

Özellikle 1905 Rus Meşrutiyeti'nden sonra ciddi bir şekilde modernleşmeye başlayan Azerbaycan edebiyatı, 1920 sonrası Sovyet ideolojisinin kıskaçında geleneğin ortadan kaldırılması sürecini yaşamış ve toplumu dönüştürmesi amacıyla propagandist söylem etrafında şekillenen sosyalist realizmin getirdiği sınırlamalar ve bunlara uymayanların halk düşmanı, sınıf düşmanı, Pantürkist gibi yaftalarla sürgüne gönderilmesi ya da öldürülmesi neticesi ciddi bir durgunluk dönemine girmiştir. Başlangıçta getirilen sınırlamalar dahilinde yazılan eserler de “*ideolojinin reklam aracı*” (Adıgüzel, 2019: 9) olmaktan öteye gidememiştir. Yani “*ideoloji ştampların sanat ölçüsüne çevrilmesi, çevrilişden əvvəl yaradıcılığa başlayan yazıçılara ögey münasibət, yazıçılar içərisində sinfi düşmən axtarmaq səyləri ümumən yaradıcılıq sahə ağır zərb əvurdu.*”¹ (Enveroğlu, 2008: 127).

Sovyet ideolojisinin yerleşmesinde ve tahkiminde vazifeli hâline getirilecek Azerbaycan edebiyatını şekillendirmek amacıyla tüm Sovyetlerde olduğu gibi çeşitli örgütler kurulmuştur. Zehmetkeş Edib ve Şairler İttifacı (1922) adlı örgütle edebiyatı denetim altında tutmaya çalışan Sovyet Azerbaycan yönetimi daha sonra 5-9 Mayıs 1924 tarihlerinde düzenlenen Azerbaycan Komünist Partisinin kurultayında halkın sosyalizmi benimsemesine katkı sunacak bir edebî mahfilin yaratılması amacıyla edebî ortamı kontrol edecek kurumlar ihdas etmeye başlamıştır. Bu doğrultuda Edebiyyat Cemiyeti (1925), Gızıl Galemler İttifacı (1926), Azerbaycan Proletar Yazıçıları Cemiyeti (1928) gibi cemiyetler kurularak edebî ortam tam anlamıyla denetim altına alınmaya çalışılmıştır (Uygur 2005: e-kaynak).

“1920'den önceki devirde olgun eserler yazmış sanatçı(ı) bir kısmı sustu, bir kısmı etliye sütlüye karışmamayı, küçük bir vazife alıp bir kenara çekilmeyi tercih etti. Bir kısım yazarlar da yeni devire ayak uydurmaya çalışarak istenilen tarzda eserler yazmayı denedi. (...) Her şeye rağmen, kendi bildiği yolda gitmeye, inandığı ölçüler içinde eserler vermeye çalışanlar da yok değildi. Bu gibi şahsiyetler arasında Hüseyin Cavid örnek olarak gösterilebilir. E. Hagverdili, Cefer Cabbarlı, Celil Memmedguluzade, Yusif Vezir Çemenzeminli, Abdulla Şaig gibi yazarlar ise kendi şahsiyetlerini korumaya çalışarak hem yeni devre hem de kendi zevk ve görüşlerine uygun eserler yazmaya çalıştılar. Bir kısmı başarabildi, bir kısmı da Stalin'in terör devrinde hayatını kaybetti.” (Akpinar, 1994: 90-91).

1953 yılında devlet başkanı olan ve “*Stalin'in politikasının yanlış olduğunu bildiğinden her alanda olduğu gibi edebiyat alanında da özgürleşme politikası*” (Gürsoy 2018: 59-60, e-kaynak) izleyen Nikita Kruşçev Dönemi'nin etkisi Azerbaycan sahasında da hissedilmiştir. Böylece Azerbaycan edebiyatı sosyalist realizmin katı sınırlandırmalarından sıyrılmaya başlamış, özellikle 1960 sonrası Anar, Elçin, Ekrem Eyilisi, İsi Melikzade ve İsa Hüseyinov gibi yazarlar “*kendilerinden önceki(leri) taklit etmeden (...) edebiyata getirdikleri yeni konular, üslup ve ifade şekilleriyle*” (Kastrati, 2020: 74) değişimin öncüsü olmuşlardır.

Netice olarak Azerbaycan'da edebî atmosfer, tüm Sovyetlerde olduğu gibi 1920'den 1950'lere kadar giderek artan bir baskı dönemi yaşamış, 1950'lerden sonra ise yavaş yavaş rahatlama dönemine girmiştir. Sovyet Dönemi Azerbaycan edebiyatındaki söz konusu değişim “*1920-1930 yılları arası 'Ampirik Tecrübeler' devri; 1930-1950 yılları 'Katı Kurallar' devri; 1950-1960 'Potansiyel İmkânlar' devri ve son olarak 1960 ve sonrası 'Hümanist' devre*” (Adıgüzel, 2019: 9) şeklinde tasnif edilebilir.

Sosyalist realizminin son evresinde (1960-1990) katı kuralların gevşemesiyle yazarların önemli bir kısmının da temayülüyle teşekkül eden ve rejimin dayatmalarının yanı sıra hayatın gerçeklerinin de edebî eserlere yansımaya başladığı bir dönem başlamış, söz konusu anlayış ‘Yeni Nesir’ olarak adlandırılmıştır. “*Bu yıllarda eser veren bütün yazarlar Yeni Nesir edebî anlayışı içerisine dâhil edilemezler. Çünkü tamamen eski anlayışı benimsemiş ve bu doğrultuda eser veren yazarların sayısı da oldukça fazladır.*” (Adıgüzel, 2007: 22).

Ak Liman, Kıyamet Günü, Ak Deve, Ölüm Hükmü Adlı Romanlarda Sosyalist Realizm Eleştirisi

“Hümanist” devre olarak adlandırılan 1960 sonrası Azerbaycan sahasında rejimin edebiyat üzerindeki tahakkümü giderek azalmaya başlamış, böylece yazarlar, ya sosyalist realizm akımının katı kurallarını gevşetmeye başlamış ya da yeni arayışlara girmiştir. Henüz Sovyet rejiminin edebiyat üzerindeki baskısı azalarak da olsa varlığını koruduğu için bir eser yayımlamak, istenilen niteliklerde yazsa bile edebiyatçı olarak kabul görmek hiç de kolay değildir. Bu durumu Anar, *Ak Liman* (1970)² adlı romanında yakınlarından biri “halk düşmanı” ilan edilen şahısların sosyalist realizm anlayışına uygun eserler verseler dahi muteber görülmedikleri şeklinde örneklemiştir. Babası “halk düşmanı” ilan edilerek ortadan kaldırılan roman kahramanı Nemet, on bir yaşındayken Sovyet rejimini ve liderini yücelten “*Stalin rehberimizdir / Gelebe de bizimdir.*” (Anar, 1991: 28) şeklinde bir şiir yazmış, bu durumu öğrenen dayısı, babasından dolayı halk düşmanının oğlu olarak kodlandığı için rejimin isteği doğrultusunda eser veren büyük bir şair de olsa şansını olmadığını belirtir. “*Sen neden şiir yazarsın? Ünlenmek mi istersin? Ha? Öyleyse haberin olsun Ehmed Namazov’un oğlu isterse ağzıyla kuş tutsun, İlyas Nizami olsun, onun kadar harika şiirler yazsın, hiç şans yoktur. Bırakmazlar su üstüne çıksın.*” (Anar, 1991: 28). Bu hadise Sovyet yönetiminin edebiyat üzerindeki tahakkümünü yansıması bakımından önemlidir. Ayrıca *Ak Liman* adlı romanın 1956 yılında yazılmasına rağmen Sovyet rejiminin dayattığı sosyalist realizm ölçülerine uymadığından olsa gerek ancak edebiyat üzerindeki baskının gevşemesiyle 1970 yılında basılabilmesi de dikkate değerdir.

Aynı şekilde Cengiz Hüseyinov³, *Muhammed, Memed, Memiş* (1975) adlı romanını 1975 yılı öncesi bastırmak istemiş ancak sosyalizme iftira edildiği gerekçesiyle eser yayımlanmamıştır. Daha sonra yazar, eserini Rusçaya çevirerek yayımlatmayı başarmıştır (Alizade 2019: e-kaynak). Sansür kurulunun itiraz ettiği temel husus ise eserin kahramanı Muhammed’in aile çevresi tarafından önemsenmeyen, başarısız bir tip olarak çizilmesi suretiyle sosyalist realizmin önelediği “olumlu tip” kavramına uymaması olmalıdır. Bununla birlikte yazarın eserinin yayımlanmasının sansür kurulunca engellenmesine mâni olmak için hadiseleri çok uluslu bir işçi sınıfı etrafında verdiğini (Guseynov, 2013: 33) romanın sonraki baskılarının dip notunda belirtmesi de söz konusu güçlüğü yansıması bakımından önemlidir. Bu bağlamda romanını oluştururken ihtiyaç duymadığı unsurlara yer vermek zorunda kalarak bir nevi duruma göre hareket etmek zorunda kalan yazarın eserine *Muhammed, Memed, Memiş* adını vermesi de manidardır. Yani kimine göre Muhammed kimine göre Memiş ya da yerine göre Muhammed yerine göre Memiş ifadeleriyle eserin adının da sembolize ettiği gibi Sovyet yönetiminin insanları duruma göre tavır belirleyen, reel politik bireyler hâline getirmesi eleştirilmiştir. Neticede Hüseyinov, “*istər Məhəmməd, Məmməd, Məmiş'də, istərsə də Ailə Gizlinləri'ndə müəllif artıq öz böhranlı çağlarını yaşayan bir quruluşun kritik həddə çatan, cəmiyyəti mənəvi depressiyaya sürükləyən mənfi, neqativ halları kəskin tənqid hədəfinə çevirmişdir.*”⁴ (Yusifli, 2023: e-kaynak).

1980 sonrası romanlarda ise yazarların şahsiyetine ve devrin koşullarına göre Sovyet Yönetimi’ne, özellikle de “Repressiya” seneleri olarak adlandırılan 1937-1938 yıllarında “*bütün Sovyetler Birliği coğrafyasında olduğu gibi, Sovyet hâkimiyetindeki Türk yurtlarında da on binlerce insan ‘pantürkist, milliyetçi, sistem karşıtı, halk düşmanı, karşı devrimci’ ilan edilerek*” (Buran 2020: 254) öldürüldüğü Stalin Dönemi’nin baskı atmosferine yönelik ciddi eleştiriler getirilmeye başlanmıştır. Söz konusu eserlerin bir kısmında da getirdiği sınırlamalar neticesi özellikle ediplerin yaşamını alt üst eden sosyalist realizm akımı, hayata etkileri ve sonuçları itibarıyla eleştirilerin odağı hâline gelmiştir. Sovyet Yönetimi’nin denetiminde olan sosyalist realizm akımının ölçülerine göre şekillenmeyen eserler, Lenin’in edebiyata tanıdığı görece özerkliğe rağmen Proletkult (1917) gibi örgütler tarafından hedef gösterilmiş, söz konusu anlayış 1934 yılında yapılan Yazarlar Birliği Kongresinde Stalin’in yakın çevresinde yer alan Andrei Zhadanov’un “*Sovyet edebiyatı taraf tutmaktan korkmaz, çünkü sınıf edebiyatı olmayan ve taraf tutmayan bir edebiyat, edebiyat değildir...*” (Buran, 2020: 254-255) ifadesinde görüleceği üzere üst perdeden dillendirilerek tahkim

edilmiştir. Bu anlayış çerçevesinde eser vermeyen yazarlar, sürgün, ölüm gibi felaketlerle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu durum 1980 sonrası yayımlanan Sovyet Dönem'i Azerbaycan romanlarında eleştirilmeye başlanmıştır.

Yusuf Samedoğlu'nun Sovyet Dönemi'nin son yıllarında yayımladığı *Kıyamet Günü* (1987) adlı romanında geriye dönüşle Stalin Dönemi edebî atmosferi yansıtılmıştır. Herhangi bir rejiminin bir devlet dairesindeki memurlara görevleriyle ilgili talimat vermesine benzer şekilde *Kıyamet Günü* adlı romanda da edebiyatçıların da Muhtar Kerimli'nin yöneticisi olduğu, edebî faaliyetleri düzenlemekle görevli kurum⁵ tarafından düzenli bir şekilde yapılan toplantılar aracılığıyla sevk ve idare edildiği görülmektedir. Sadi Efendi tarafından “*şeytanlar padişahi*” (Samedoğlu, 1995: 170) olarak tavsif edilen Muhtar Kerimli tarafından düzenlenen söz konusu toplantılardan biri vesilesiyle Yusuf Samedoğlu, ironik bir şekilde Sovyet rejiminin rasyonaliteden uzaklaşmasını, katılımcıların halka ciddi bir şekilde zarar veren trahom hastalığının sınıf düşmanlarının marifeti olduğu, bu hastalıkla mücadele yolunun sınıf düşmanlarını bertaraf etmekten geçtiği ve söz konusu mücadeleyi de edebiyatçıların eserleriyle yapması gerektiği kanaatiyle verir.

“Yavrularımıza eziyet veren bu trahom hastalığı sadece Allah'ın belası değildir, aynı zamanda menfur sınıf düşmanlarının bet emellerinden biridir. Bundan sonra biz ziyadesiyle ayık olmalı ve gece gündüz siyasi kültürümüzü artırmalıyız. (...) Biz kalem sahipleri olarak güzel güzel eserler yazmalıyız, güzel güzel şiirler, hikayeler ortaya koymalıyız ki, bizim küçücük yavrularımız okuyup feyizlensinler.” (Samedoğlu, 1995: 162).

Aynı mecliste söz alan yazarlar “*bu menfur sınıf düşmanlarının yüzünden ne yapacağımızı bilemiyoruz; hamamda, dükkânda ağızlarına geleni söylüyorlar. (...) Bunlar insan değildir, bunlar svoluçtur⁶, bunların kökünü de trahom hastalığının kökü gibi bütünüyle kesmek lazımdır.*” (Samedoğlu, 1995: 162) şeklinde değerlendirmeler yaparlar. Devrin genç şairlerinden biri olan Kadir Pinhan ise “*üç gün içinde terakkimize engel olanların hepsini mahvetmek için bir manzume yazmaya söz veriyorum.*” (Samedoğlu, 1995: 162-163) diyerek hem talimatla yazma eylemini benimsediğini hem de rejime bağlılığını göstermiştir. Sadi Efendi ise konuşmasında doğal olarak akılcı bir şekilde asıl mevzu olan trahom hastalığı ile mücadele konusuna temas edince Muhtar Kerimli tarafından “*siyasi cahilliğin en bariz nümunesi*” (Samedoğlu, 1995: 163) olarak tavsif edilmesinin verdiği öfkeyle “*Ben her toplantıdan sonra eve gidip yazmayı ve elime kalem almayı adet hâline getirmedim*” (Samedoğlu 1995: 164) değerlendirmesiyle talimatla şekillenen güdümlü bir edebiyat hâline gelen sosyalist gerçekçilik anlayışının bir parçası olmak istemediğini ifade etmiştir. Ne var ki devir hiç de otoriteyi temsil eden kurumlarla çatışma zamanı değildir. Her ne kadar bir edebî eser meydana getirme işi inanç, akıl, duygu, zaman meselesi olsa da “repressiya” senelerinde siyasi iradenin talimatlarına uymamanın bedeli ağırdır. Sadi Efendi'nin kendisi gibi yazar olan arkadaşı A. G. tutuklanmış ama akıbeti hakkında herhangi bir haber olmasa da seçenekler bellidir ya sürgüne gönderilmiş ya da katledilmiştir. Bu nedenle Sadi Efendi, benzer akıbet uğramasından endişelenen karısı tarafından “*ay kişi, ölenlerinin canı için artık yazma artık yazma, yazarsan da pek ala, ama M. Kerimli ne diyorsa onu yaz.*” (Samedoğlu, 1995: 160) şeklinde uyarılır. Propagandist bir anlayışa uyum sağlayamayan ve bu nedenle yazdıkları da Sovyet Azerbaycanı edebî faaliyetlerini kontrol eden Muhtar Kerimli tarafından beğenilmeyen Sadi Efendi, yazılanları gizleme zamanı geldiğini anlamıştır.

“Bir süre yazdığım yazının orasına burasına baktım, on beş yirmi sayfa okudum; vallahi ey insanlar, okuduklarım yine hoşuma gitti. Benim yazdığım yazı Kerimli'nin hoşuna gitmiyormuş, cehenneme kadar gitmesin, yanıp kül olsun, ama benim hoşuma gidiyor, ne yapıyım? İnşallah bir gün sen de ne yapıyım? Der durursun, ay Kerimli! (...) ‘Tuttum orucu iremazanda, mollam da döyür yazı yazanda... Allah sana gani gani rahmet etsin şair!’ Galiba yazıları gizleme vakti geldi çattı, ağalar!” (Samedoğlu, 1995: 158).

Elçin Efendiyev'in vaka zamanı 1980'ler olan ve Sovyet Dönemi'nde Azerbaycan Türklerinin yaşadığı dramı anlatan *Ak Deve* (1985) adlı romanında da geriye dönüşle II. Dünya Savaşı öncesinde Bakü'nün bir kenar mahallesinde yaşayan insanların bir taraftan Stalin yönetiminin baskılarıyla bir taraftan da sefaletle mücadelesi yansıtılmıştır. Devrin baskı atmosferi sunulurken geleneğe bağlı kalarak gazel yazmayı tercih eden Öğretmen Masum Settâr'ın yaşadıkları vesilesiyle sosyalist realizm akımının sınırlamalarına riayet etmeyen edebiyatçıların en ağır şekilde cezalandırılmasının adeta kanun hükmüne dönüşmesi eleştirilmiştir. Her ne kadar romanda detaylı bilgi verilmese de “*şairleri bir bir sat(arak), kendisi*

de ad kazan(an)” (Elçin, 2015: 19) böylece devrin “*en meşhur adamlarından (şairlerinden) biri*” (Elçin, 2015: 18) olan Fetullah Hatem, Öğretmen Masum Settar’ı yazdığı gazelden hareketle hükümet düşmanı olduğu gerekçesiyle şikâyet etmiştir.

“Bedbaht Mirza Settar’ı mahkemede Fetullah Hatem suçlamış, güya (...) hükümetin aleyhindeymiş. Eline bir kalem almış, Mirza’nın gazellerinin mısra mısra altına kırmızı çizgi çekmiş, bin bir mana vermiş o mısralara, zalimin oğlu!.. Mirza, ‘ey gül dikenin azap verdi bülbüle’ demiş. Fetullah Hatem’in, Allah göstermesin, ifşa ettiği adamın kurtuluşu yoktur. Gitti bedbaht Mirza Settar...’” (Elçin, 2015: 20).

Yani, Masum Settar, sosyalist realizm akımının bir ilkesi hâline gelen proletaryanın dolayısıyla rejimin gelişimine ya da zaferine hizmet edecek ölçülerde eser vermediği gibi “*ey gül dikenin azap verdi bülbüle*” (Elçin 2015: 20) mısrasındaki “diken” ifadesiyle Sovyet rejiminin kastedildiğinin anlaşılması nedeniyle olmalı düşman ilan edilerek yargılanmış ve akıbeti kesin olarak belirtilmese de öldürüldüğü anlaşılmaktadır.

Ak Deve adlı romanda ayrıca 1980’lerde sosyalist realizm akımının edebiyat üzerindeki tahakkümünün kırıldığı ya da ilkelerinin gevşediği hususu Fetullah Hatem’in “*’Aliekber, biliyorsun, ben seni her zaman istidatlı bir yazarımız olarak kabul ettim, senin geleceğinden hep umutlu oldum. Ancak bazen senin büyük ahlaki ve manevî problemleri ortaya koyan romanlar yerine, epik eserler yerine, vaktini küçük şeylere sarf edişine üzülüyorum...*” (Elçin, 2015: 243) şeklindeki uyarısından anlaşılmaktadır. Aliekber söz konusu eserini şayet Stalin Dönemi’nde hazırlasaydı Fetullah Hatem gibiler tarafından hemen jurnal edilerek ortadan kaldırılırdı ancak 1980’lerde ise söz konusu şahıslar Stalin Dönemi sosyalist realizm anlayışına uygun olmayan eserleri eleştirmekten öteye gidemezler.

Elçin Efendiyev’in “*Marks böyle mi öngörmüştü sanki? Engels böyle mi olsun istemişti? Lenin’in yapmaya çalıştığı bu muydu?*” (Elçin, 2018: 203) ifadeleriyle vaat edilen ve gelinen nokta arasındaki sapma ve derin çelişki üzerinden Sovyet rejimini eleştirdiği *Ölüm Hükümü* (1989) adlı romanında bir taraftan devrin edebiyat anlayışındaki değişim dile getirilmiş, bir taraftan da toplumsal hafızanın önemli yapıtaşlarından biri olan eski eserlerin imha edilmesi suretiyle yeni yaşamın yeni anlayışını temsil edenlere cebren alan açılma süreci vurgulanmıştır. Bu amaçla romanda geriye dönüşlerle Lenin ve Stalin dönemlerine ayna tutularak rejimin onaylamadığı kitapları bulunduranların ya da eski alfabeyi kullananların bin bir güçlükle yüzleşmek zorunda kalması yansıtılmıştır.

“Arap alfabesiyle yazılmış kitaplar okuyan, mektuplarını halkın bin seneden beri kullandığı bu alfabeyle yazan herkes ‘halk düşmanı’ olarak damgalanıyordu anında. Evinde Arap alfabesiyle yazılmış bir kitap varsa eğer, sen dini tebliğ eden yobaz ve gerici insansın demektir. (...) yahut Müsavat Partisi ajanı, pantürkist (...) panislamistsin!” (Elçin, 2018: 202).

Oysa Sovyet rejiminin inşa edildiği günlerde faaliyete başlayan, temelleri Çernişevski ve Maksim Gorki ile atılan yeni edebiyatın ilkelerini belirlemeye çalışan Proletkült (1917) örgütü, eski kültürü yok etme amacıyla ortaya çıkınca Lenin, 1917 yılında düzenlenen Proletkült kongresinde “*Marksçılık, burjuva devrinin en değerli kazançlarını reddetmek şöyle dursun, aksine, iki bin yıllık insanoğlu düşüncesinin ve kültürünün gelişmesinde değerli ne varsa hepsini değiştiren içine sindirmiştir.*” (Oktay, 2000: 77) şeklindeki söylemiyle yeninin ancak eskinin üzerine inşa edilebileceğini vurgulayarak söz konusu anlayışa karşı çıkmıştır. Ne yazık ki Lenin sonrası Proletkült’ün eskiyi imha etme anlayışı devlet politikası hâline gelmiştir. Böylece edebiyat da toplumu Sovyet ideolojisi doğrultusunda dönüştürmek isteyen bu anlayışın en önemli unsurlarından birine dönüşmüştür. Böylece Lenin Dönemi’nde edebiyatçılara tanınan görece özerkliğin yerini, 1928 sonrasında “olumlu tip” etrafında topluma sosyalizm rüyası gördürecek, bu suretle rejimi tahkim edecek, sınırlarını Komünist Partinin tayin ettiği anlayış almıştır. Söz konusu anlayış o kadar yaygınlaşmış ki Elçin’in *Ölüm Hükümü* adlı romanında rejimin nasıl bir sanat istediği ilkökul çocuklarının dahi malumu olduğu vurgulanmıştır. Ali Asker Hoca’nın kızı Arzu henüz on yaşındayken Üzeyir Hacıbeyof’un *Koroğlu Opereti* üzerinden adeta devrin sosyalist realizm anlayışının “kahraman” ya da “olumlu tip” kavramıyla neyi kastettiğini ortaya koyar. Yani “olumlu tip” sosyalizme hizmet ediyorsa muteberdir anlayışını somutlaştırır. “*Üzeyir Hacıbeyof, güncel konulardan kaçabilmek için yazmış Koroğlu’yu! Güncel konulardan uzak durmaya çalışmış hep! Kolhoz yaşamı üzerine bir opera yazması gerekirdi oysa!*” (Elçin, 2018: 219).

Stalin Dönemi'nde sadece yazdıklarının niteliğine bakılmaksızın insan ya da toplum gerçeğini ortaya koymaktan ziyade Marksist tarih anlayışının nedenselliği ile bağı zayıflayarak bir yönüyle mücerret bir düşün hâline gelen sosyalizme ulaşma idealini destekleyen yazarlara yaşam hakkı verilmiştir. Ne var ki bir edibin sosyalist olması da istediği gibi yazabileceği anlamına gelmez. Sovyet rejimi, bu alanda da boşluk bırakmamak için 1934 yılında gerçekleşen Yazarlar Birliği Kongresiyle yazarların eserlerini nasıl meydana getirmesi gerektiğini de belirtmeyi ihmal etmez.

“Sosyalist realizmde amaç şu an yaşanan gerçeği değil gelecekte gerçekleşmesi beklenen, insanlara umut veren, ütopyik boyutlardaki bir gerçeği anlatmaktır. Yazarlara sadece yazı formunda özgürlük tanınır, içerik ise parti tarafından belirlenir. Yazarlar devrimi ve komünizmi yücelten eserler yazmak zorunda bırakılır. Eserlerdeki karakterler genellikle iki karşıt tarafı temsil eder ve devrim yanlısı taraf her zaman galip gelir. Eserler optimist olarak sonlandırılarak mutlu yarınlar resmedilir.” (Gürsoy, 2018: 52-53, e-kaynak).

Söz konusu anlayış adeta edebî eserin şablonu olmuştur. Böylece “*'artık sanattan da 'insan'ı değil 'traktörleri, petrol kulelerini, kolhoz, sovhoz, çimento ve pamuğu' anlatması (...)*” (Tarım, 2016: 304) beklenmeye başlamıştır. *Ölüm Hükmü* adlı romanda bu doğrultuda eser vermeyen Ahmet Cevat, Abbas Mirza Şerifzade, Selman Mümtaz, Hüseyin Cavit, Mikail Müşfik gibi yazarların “halk düşmanı” ilan edilerek ortadan kaldırıldıklarına değinilerek söz konusu şahısların edebiyat anlayışını da itibarsızlaştırmak ve yeni neslin buna meyline engel olmak amacıyla olmalı okullarda “*izhar-ı nefret*” toplantıları düzenlendiği belirtilmiştir.

“Okuldaki etkinliklerden en yaygını izhar-ı nefret toplantılarıydı. Bu toplantılar okulun spor salonunda yapılıyor ve hem öğretmenler hem de öğrenciler ‘halk düşmanı’ sıfatıyla yakalanan birtakım ünlülere - Ahmet Cevat, Abbas Mirza Şerifzade, Selman Mümtaz ve daha pek çok isme- karşı duydukları nefreti dile getiriyorlardı.” (Elçin, 2018: 209).

Ölüm Hükmü'nde de devrin ünlü yazarlarından biri olarak sunulan, Stalin Dönemi'nde “*İki sene zarfında üç kez basıl(an), okul müfredatına*” (Elçin 2018: 514) alınan *Mesut Hayatlar Kolhozu* adlı romanıyla Mürşit Gülcihani'nin Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiseri Mir Cafer Bağirof'un “*Cemiyet hayatının olumlu yönlerini gösteren böylesine eserlere ihtiyacımız var!*” (Elçin, 2018: 514) şeklindeki övgüsüne mazhar olması rejimin edebiyattan beklentisini yansıtması anlamında önemlidir. Ancak 1980'lerde edebiyat üzerindeki baskının gevşemesiyle *Mesut Hayatlar Kolhozu* adlı romanın “*tek düzeliğin bariz bir örneği (...)*” (Elçin, 2018: 514) olduğu dile getirilmeye başlanmıştır.

Bu suretle romanda rejimin şablon edebiyat anlayışının gevşemesiyle birlikte bir taraftan sosyalist realizm anlayışı eleştirilirken bir taraftan da 1980'lerde şekillenmeye başlayan yeni edebî anlayış yansıtılmıştır. Rejimin iltifat ettiği “*Mürşit Gülcihani gibi yazarların kalın kalın romanları(nı) Azerbaycan edebiyatının yüz karası (...)*” (Elçin, 2018: 62) olarak gören, devrin genç yazarlarından Talebe Murat Yıldırım, insan gerçeğini yansıtmaktan ziyade sosyalizmin tahkimiyle görevli edebiyat anlayışını benimsemez. Edebiyatın yenileşmesini ister ve eserinde “*insanoğlunun doğasını hiçbir şeyden korkmadan, hiçbir şeyden utanmadan bütün çıplaklığıyla ortaya koymayı*” (Elçin, 2018: 47) amaçlar.

Marksizm'in “*toplumun eninde sonunda sosyalizme ardından da komünizme varacağını önceden görmek mümkündür.*” (Moran, 2005: 43) tezi neticesi, ön görülebilir bir gelecek anlayışı “*olması gerekeni, olacağı biçimiyle ele alması gerektiği düşüncesi(ni)*” (Apaydın 2022: 43) doğurmuş ve Marksizm'in diyalektik tarih tezi neticesi oluşan gelecek tasavvuru, Komünist Parti tarafından yönlendirilen sosyalist realizm kuramcıları elinde gerçeklikten uzaklaşarak muhayyel bir gelecek algısına dönüşmüştür. Elçin Efendiyev, söz konusu anlayışı, muhayyel bir yaşamı anlattığı adından da anlaşılabilir Mürşit Gülcihani'nin *Mesut Hayatlar Kolhozu* adlı romanı vesilesiyle örneklemiş ve Sovyet yönetiminin en güçlü adamlarından biri olarak sunduğu Abdul Gaffarzade'nin “*İnsanoğlu masallar ve efsaneler uydurduğu gibi, işbu rejim de mücerret bir gelecek mefhumu uydurmuş ve bu mefhum sayesinde ki yüz milyonlarca insanı yönetebilmektedir.*” (Elçin, 2018: 106) şeklindeki düşüncesi vasıtasıyla eleştirmiştir.

İnsan gerçeğini yansıtmaktan ziyade toplumu sosyalizm düşüyle avutmayı amaçlayan Mürşit Gülcihani gibi yazarların eserleri, her ne kadar devlet tarafından itibar görse de sosyalist realizmin en önemli

unsurlarından biri hâline gelen “olumlu tip” olarak sunulan somut gerçeklikten uzak kahraman, toplum yaşantısından bihaber vaka, iyi olarak sunulanın kazandığı mücadele üçgenine sıkışmış roman anlayışı genç edebiyat heveslileri tarafından rağbet görmez. Romanda yer alan yeni edebiyat taraftarı gençlerden Selim Bedbin, söz konusu şahısların kapitalist bir ülkede yazar dahi sayılmayacağını ifade eder.

“Bizim yazarların çoğu kapitalist bir ülkede açlıktan öldü.” diyor. ‘Kim yayınlıyacaktı eserlerini? Parti yönetimine, eserimiz basılmıyor diye şikâyet dilekçesi yazamayacaklardı nasıl olsa. Basılıp kitapçı raflarını dolduran, sonra da toplanıp yakılan beş para etmez eserlerini yayınlamak için akraba, tanıdık falan da ayarlayamayacaklardı kendilerine. Böylesi bir israfa Sovyetler Birliği dayanır ancak. Kapitalist bir ülke olsa, ‘Basmıyorum, o kadar! Yazar değilsin sen!’ derler adama. ‘Kimin yakını olursan ol! Zararlı çıkacağım bir işi ne diye yapayım?’ diye reddederler adamı.” (Elçin, 2018: 513).

Romanda devrin genç yazarlarından Talebe Murat Yıldırım, *Her Şey Geçiyor* adlı bir hikâye yazmıştır. Hikâyede Murat Yıldırım’ın Zooloji Doktoru Melik Ahmetli’nin sıradan yaşamına, günlük telaşlarına ve küçük hesaplarına yer vermek suretiyle sosyalist realizm akımının “olumlu tip”, “sınıf mücadelesi”, iyinin kazandığı “mutlu son” gibi ilkelerine uymaması neticesi insan ve toplum gerçeğini yansıtmaktan uzaklaşan edebî anlayışının dışına çıktığı ve yeni bir arayış içerisinde olduğu görülmektedir. Böylece Elçin, hayatın gerçekleri dışına çıkarak suni bir yaşam örnekleyen sosyalist realizm akımının bu hâliyle yaşama imkânı olmadığını da göstermiştir.

Sonuç

Marksist estetiğe göre alt yapının yansıması olan sanatın temel işlevi, genel hatlarıyla toplumsal değişim ve dönüşümün izlenebildiği materyal olmasıdır; sosyalist realizm için toplumsal değişim ve dönüşümü sağlamakla görevli bir enstrümandır. Ekim 1917 Devrimi’yle iktidara gelen Sovyet hükümeti bir an önce rejimini pekiştirmek ve sosyalizm hedefine ulaşmak için toplumsal kurumları şekillendirmeye başlamıştır. Bu anlayıştan en çok etkilenen kurumlardan biri de edebiyattır. Edebiyat artık yazar ve şairlerin istedikleri gibi yazabilecekleri bir alan olmaktan çıkarak Sovyet rejiminin sınırlarını çizdiği sosyalist realizm akımının tahakkümüne girmiştir. Özellikle Stalin Dönemi’nde bir edebî eser yayımlamanın tek yolu söz konusu akımın sınırlamalarına ve yönlendirmelerine riayet etmektir. Bu dönemde söz konusu anlayışa riayet etmeyen birçok şair ve yazar sürgün, ölüm gibi felaketlerle yüzleşmek zorunda kalmıştır.

1920 yılında Sovyetler Birliği tarafından işgal ve ilhak edilen Azerbaycan’da özellikle Stalin Dönemi’nde şair ve yazarlar çok ciddi baskılara maruz kalmış, bir kısmı yazmayı bırakmış, bir kısmı da sosyalist realizm akımı olarak adlandırılan ve rejim propagandasını önceleyen anlayışa uygun olarak eser vermişlerdir. Yeni anlayışa uyum sağlayamadığı için yazmayı bırakan birçok yazarın dahi ortadan kaldırıldığı bir döneme girilmiştir. Edebiyat üzerindeki baskı ancak Stalin’in ölümünden sonra azalmaya başlamış, 1980’lere doğru yazarların bir kısmı sosyalist realizmin katı kurallarını gevşetmeye çalışırken bir kısmı da yeni arayışlar içerisinde olmuştur. Bu dönem roman yazarlarından Yusuf Samedoğlu, Elçin Efendiyev, Anar Rızaev, Cengiz Hüseyinov gibi şahsiyetler eserlerinde topluma huzur ve refah vadetmesine rağmen “ölüm”, “zulüm”, “baskı”, “sefalet”, “rüşvet”, “imtiyaz” gibi kelimelerin çağrışımı hâline gelen Sovyet rejimine ciddi eleştiriler getirmeye başlamışlardır. Ayrıca *Ak Liman*, *Kıyamet Günü*, *Ak Deve*, *Ölüm Hükmü* adlı romanlarda bir edebî mektep olmaktan çıkarak rejime hizmetle görevli bir enstrüman hâline gelen sosyalist realizm akımının en önemli düsturu olmaya başlayan Sovyet rejimini tahkim edecek ve bu suretle bir gün mutlaka gerçekleşeceğine inanılan sosyalizm hedefine ulaşılması için Sosyalist Çağ’da yaşanacak mutlu günlerin ön gösterimini ve propagandasını yapacak eserler vermeyen ediplerin sürgün, ölüm gibi felaketlerle karşı karşıya kalmaları eleştirilmiştir. *Ak Deve* ve *Ölüm Hükmü* adlı romanlarda sosyalist realizm akımının sınırları dahilinde eserler vererek Stalin Dönemi’nin itibarlı yazarları hâline gelen Fetullah Hatem, Mürşit Gülcihani gibi yazarların 1980 sonrası yazdıklarının niteliklerinden dolayı gözden düşmesine de temas edilmiştir. Özellikle *Ölüm Hükmü* adlı romanda sosyalist realizm akımına uygun eser veren şahısların Sovyetlerde muteber görülmemen kapitalist ülkelerde yazar dahi sayılmayacağını belirtilmesi, söz konusu akımın edebiyatı ne hâle getirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte *Ölüm Hükmü* adlı romanda uzun süredir somut koşullardan uzaklaşarak propagandist ve ütöpik bir söylem geliştiren anlayışın yerine somut gerçekliği önceleyen, sıradan insanın yaşamını yansıtan bir edebiyat anlayışının yerleşmeye başladığı da örneklenmiştir.

Sonnotlar

- ¹ Türkiye Türkçesi: İdeolojik söylemlerin sanatın ölçüsüne dönüşmesi, devrim öncesi eser vermeye başlayan yazarlara karşı üvey evlat muamelesi yapılması ve yazarlar arasında bir sınıf düşmanı bulma çabaları, genel olarak yaratıcı alana ağır bir darbe indirmiştir.
- ² “Anar Rızayev *Ak Liman povestini 1956 senesinde yazmıştır. Eser 1970 senesinde Bakú’de Azernesır yayınevinde basılmıştır.*” (Uğur 2015: 7).
- ³ Yazarın adı kaynaklarda Çingiz Hüseyinov, Çingiz Guseynov, Cengiz Hüseyinov şeklinde belirtilmiştir. Bu çalışmada metin içerisinde Cengiz Hüseyinov kullanımı, kaynak gösteriminde esere bağlı kalınarak Çingiz Guseynov kullanımı esas alınmıştır.
- ⁴ Türkiye Türkçesi: Yazar gerek *Məhəmməd, Məmməd, Məmiş*, gerekse *Ailə Gizlinləri*’nde zaten kritik noktasına ulaşmış, toplumu ahlaki bunahlara sürükleyen bir yapının olumsuz durumlarını keskin eleştirilerin hedefi hâline getirmiştir.
- ⁵ Bahsi geçen kurum Azerbaycan Proletar Yazıçıları Cemiyeti (1928) olmalı.
- ⁶ Alçak.

Kaynaklar

- ADIGÜZEL, S. (2007). *Azerbaycan Edebiyatında 1960 Nesri (Hikâye ve Roman)*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- ADIGÜZEL, S. (2019). “Azerbaycan Edebiyatında Postmodernist-Yeni Tarihselci Yaklaşımın Romanı: *Kafa*”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 48, s. 7-26.
- AKPINAR, Y. (1994). *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ALİZADE, M. (2019). “Eserleri 30’un Üzerinde Dile Çevrilen Cengiz Hüseyinov Odatv’ye Konuştu: ‘Ateş etmesini Bilmek Gerekir’”, *Odatv*, <https://www.odatv4.com/kultur-sanat/ates-etmesini-bilmek-gerekir-05101957-169930>, E.T. 05. 05. 2023.
- Anar (1991). *Ak Liman*, İstanbul: Simavi Yayınları.
- APAYDIN, M. (2022). "Marksist Eleştiri", *Edebiyat Kuramı ve Eleştiri*, Ed. Veysel Şahin, Ankara: Akçağ, İstanbul, s. 31-87.
- BELGE, M. (1989). *Marksist Estetik / Christopher Caudwell Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: BFS.
- BOZDOĞAN, A. (2005). “Samed Vurgun’un Bakış Açısıyla On Bir Türk Şairi”, *Bilig*, 34, s. 91-115.
- BURAN, A. (2020). “Sovyetler Birliği Döneminde Azerbaycan’da Edebî Mahkemeler”, *VII. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu* (20-23 Ekim 2020 Niğde), S. 1, s. 253-263.
- Elçin (2015). *Ak Deve*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Elçin (2018). *Ölüm Hükümü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ENVEROĞLU, H. (2008). *Azerbaycan Romanının İnkişaf Problemleri*, Bakı: Nurlan Neşriyyat.
- GUSEYNOV, Ç. (2013). *Muhammed, Memed, Memiş*, İstanbul: Roman Kahramanları.
- GÜRSOY, Y. (2018). *Sovyet Dönemi Rus Edebiyatı (1953-1991)*, Iksad Publications, <https://iksadyayinevi.com/wp-content/uploads/2020/02/Sovyet-D%C3%B6nemi-Rus-Edebiyat%C4%B1-1953-1991.pdf>, E.T.: 07.04.2023.
- HAUSER, A. (1984). *Sanatın Toplumsal Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KASTRATİ, J. (2020). “1960’lı Yıllardan Sonra Azerbaycan Nesrinde Konu ve Tema Yönünden Değişimler, İsi Melikzadenin ‘Ağrı’ Hikâyesinin Türkçeye Aktarımı”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 7, s. 69-85.
- MORAN, B. (2005). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim.
- OKTAY, A. (2000). *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*, İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık.
- RADO, Ş.t (1968). 50. *Yılında Sovyet Rusya*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaası.
- SAMEDOĞLU, Y. (1995). *Kıyamet Günü*, İstanbul: Ötüken.

- TAGIZADE, L. (2006), “Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S.4, s. 7-24.
- TARIM, Rahim (2016). “Ölüm Hükmü Romanında İnsan İlişkilerine Psikolojik Bir Yaklaşım”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 31, s. 299-321.
- UĞUR, A. (2015). *Anlatıcılar Tipolojisi ve Anar Rızayev'in Hikayeleri Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Erzurum.
- UYGUR, E. (2005). “Sovyetler Döneminde Azerbaycan Toplumunun Yeniden Yapılanmasında Edebiyat Adamlarının Rolü”, *Türk Yurdu*, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1547>, E. T. 02. 05. 2023.
- YUSİFLİ, V. “Çingiz Hüseyinovun Səksəninci Baharı”, *Azərbaycan*, <http://archive.azbyb.az/cgi-bin/jurn/main.cgi?id=783>, E. T. 08.06.2023.